

ศึกษาวิเคราะห์ปัญจุปาทานชั้นธัมมในพุทธปรัชญาเถรวาท

AN ANALYTICAL STUDY OF PAṆJUPATANAKHANDHA

IN THERAVĀDA BUDDHIST PHILOSOPHY

จำลองเอกอนันต กิ่งนรา¹, พระประเวช สุเวที², และสำราญ ศรีคำมูล³

(Received : January 12, 2019 ; Revised : February 9, 2019 ; Accepted : March 21, 2019)

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาชั้น 5 ในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาอุปาทานในพระพุทธปรัชญาเถรวาท และ 3) เพื่อวิเคราะห์ปัญจุปาทานชั้นธัมมในพุทธปรัชญาเถรวาท งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และอนุฎีกา รวมทั้งตำราและเอกสารจากแหล่งๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. ปัญจุปาทานชั้นธัมม คือ ยึดมั่นใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ปัญจุปาทานชั้นธัมมจะเกิดขึ้นเมื่อเกิดอุปาทานชั้นธัมม คือ การยึดมั่นถือมั่นทางจิตใจ เช่น ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ คือ ร่างกาย และจิตใจรวมกันว่าเป็น "ตัวตน" และยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ถูกใจ อันมาเกี่ยวข้องด้วยว่าเป็น "ของตน" หรือที่ละเอียดยกลงไปกว่านั้น ก็คือยึดถือจิตส่วนหนึ่งว่าเป็น "ตัวเรา" แล้วยึดถือเอารูปร่างกาย ความรู้สึก ความจำ และความนึกคิด 4 อย่างนี้ว่าเป็น "ของเรา"

2. จากการศึกษาอุปาทานชั้นธัมมในพุทธปรัชญาเถรวาทตามลำดับตั้งแต่ต้นมาแล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องอุปาทาน เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพื่อให้เห็นว่าอุปาทานชั้น 5 คือ กองแห่งทุกข์ทั้งปวง ทรงตรัสให้เห็นความเป็นจริงของชีวิตไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในชั้นทั้ง 5 เพราะเมื่อยังมีอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในชั้นทั้ง 5 อยู่ ก็ย่อมจะมองไม่เห็นสังขารทั้งหลายตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดทุกข์มากมายทั้งในปัจจุบันและในอนาคต และเข้าอุปายวิธีในการรู้อุปาทานอย่างสมบูรณ์และถูกต้อง ย่อมจะนำตนให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ เป็นผู้ที่ดีดำเนินชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นในชั้นทั้ง 5 ด้วยอุปาทาน จึงตั้งอยู่ในความไม่ประมาทจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในชั้นทั้งหลาย มีจิตบริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสจนเข้าถึงพระนิพพาน

คำสำคัญ : ศึกษาวิเคราะห์, วิเคราะห์ปัญจุปาทานชั้นธัมม, พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

The objectives of this thesis paper were as follows: 1) to study Five Aggregates in Theravada Buddhist philosophy, 2) to study Attachment in Theravada Buddhist philosophy, and 3) to analyze Attachment in the Five Aggregates in Theravada Buddhist philosophy. The data of this qualitative research were collected from the Tipitaka, Commentaries, Sub-commentaries, and related documents.

¹นักศึกษานิพนธ์ปริญญาโทหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

²อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

³อาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

The results of research were found as follows :

1. The attachment in the Five Aggregates is to attach to corporeality, sensation, perception, mental formations and consciousness. The attachment in the Five Aggregates occurs when Upadanakhandha occurs. It is the mental attachment by holding that corporeality and mental formations are self, and holding pleasurable objects as mine. And in deeper and more subtle point, it is to attach a mental formation as self and then holding corporeality, feeling, perception and mental factors as mine.

2. It can be concluded that the teaching of attachment was taught by the Buddha in order to show the truth that the Five Aggregates are foundations of all suffering and detachment of the Five Aggregates could lead to the realization of truths. Detachment of the Five Aggregates could make a person live a life peacefully and happily, establish himself with carelessness, decline his desire in aggregates, and purify one's mind from defilements until enter to Nibbana.

Keywords : Analytical study, Attachment in the Five Aggregates, Theravada Buddhist philosophy

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธปรัชญาเถรวาท มองสิ่งทั้งหลายว่าส่วนประกอบต่างๆ ที่เป็นผลรวมจากตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายนั้น ไม่มี เพราะเมื่อพิจารณาแยกส่วนต่างๆ ของสิ่งนั้น จะไม่เหลือตัวตนที่สมมติขึ้น เช่น รถยนต์ เมื่อแยกส่วนต่างๆ ออกเป็นเครื่องยนต์ ตัวถัง ล้อและยาง เป็นต้น ส่วนที่เรียกว่า รถยนต์จะไม่มีตัวตนเหลืออยู่เลย พุทธปรัชญาเถรวาท เป็นสัจนิยม ในความหมายที่ยอมรับว่าจิตมีอยู่จริง วัตถุหรือสสารในโลกภายนอกก็มีอยู่จริงโดยไม่ต้องอาศัยจินตภาพของจิต อย่างไรก็ตามแม้จิตและวัตถุที่มีสหสัมพันธ์ต่อกันแต่ไม่ได้มีฐานะเป็นสารอย่างกลุ่มทวินิยมเข้าใจ นักปรัชญาทั้งหลายพยายามจะอธิบายสิ่งสองสิ่งที่มีอยู่ด้วยกันเป็นชีวิตมนุษย์ตามแนวทฤษฎีต่างๆ การตีความชีวิตยากที่จะตอบได้ แต่ละคำตอบย่อมแตกต่างกันออกไป บางคนบอกว่าชีวิตคือการเดินทาง บางคนบอกว่า ชีวิตคือการต่อสู้ หรือบางคนบอกว่าชีวิตคือ ความทุกข์ คำตอบที่ได้คือ ความแตกต่างกันออกไปที่เป็นเช่นนั้นเพราะว่าชีวิตแต่ละคน เป็นเรื่องของแต่ละคนที่ได้รับประสบการณ์ที่ต่างกัน และการเผชิญกับปัญหาของชีวิตแตกต่างกัน คำตอบนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งหรือบางส่วนของชีวิตทั้งหมดอันเนื่องมาจากตัณหา คือ ความทะยานอยาก ความดิ้นรน ความปรารถนา ความแสหา มี 3 ประการ ได้แก่ 1) กามตัณหา คือ ความทะยานอยากในกาม อยากได้อารมณ์อันน่ารักใคร่ 2) ภวตัณหา คือ ความทะยานอยากในภพ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ 3) วิภวตัณหา คือ ความทะยานอยากในวิภพ อยากไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ อยากพรากรดับสูญไปเสีย

อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่น (ยึดติดเนื่องมาจากตัณหา) หรือผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้งด้วยอำนาจกิเลส มี 4 คือ 1) ความถือมั่นในกาม 2) ความถือมั่นในทิฏฐิ (ความเห็นผิด) 3) ความถือมั่นในศีลและพรต (แนวทางปฏิบัติ) 4) ความถือมั่นว่าตน อุปาทานชั้น คือ ชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ชั้นที่ประกอบด้วยอุปาทาน ได้แก่ ชั้น 5 รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบด้วยอาสวะ อุปาทานชั้น เป็นทุกข์ ทั้งทุกข์ในไตรลักษณ์ ที่มีความไม่คงที่ และทุกข์ในอริยสัจ ซึ่งความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ แม้ได้มาแล้วก็เป็นภาระให้ต้องห่วงหา รักษาความสะดุ้งเพราะความถือมั่นย่อมมีเมื่อปุณฺณเห็นรูปว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา รูปของเขานั้นย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปรีทเว ทุกขโทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณก็เช่นกัน แต่ถ้าไม่ถือมั่น ย่อมมีความไม่สะดุ้ง เป็นต้น

ตามหลักปฏิจลสมุปาทแล้ว ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน และอุปาทานทำให้เกิดภพ ดังนั้น ถ้ามีอุปาทานก็ย่อม หมุนเวียนอยู่ในห้วงสังสารวัฏไม่รู้จบสิ้น สภาพธรรมของอุปาทาน คือ โลภะ และ ทิฏฐิ ความแตกต่างของตัณหาและ อุปาทานก็คือ ตัณหาเป็นโลภะ ที่เกิดขึ้นครั้งแรกมีกำลังอ่อน เหมือนโจรที่เหยียดมือไปรับเอาสิ่งของ ส่วนอุปาทาน เป็นความยึดมั่นในอารมณ์นั้นโดยไม่ปล่อย เป็นโลภะที่มีกำลังเหมือนโจรที่ยึดของนั้นไว้เพราะอุปาทานมีการยึดไว้ เป็นลักษณะมีการไม่ปล่อยเป็นรส มีความมั่นคงด้วยตัณหาและเห็นผิดในอัตตาเป็นปัจจุปัตฐาน มีตัณหาเป็นปทัฏฐาน อุปาทาน คือความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจใน รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ซึ่งอุปาทานสามารถ สงเคราะห์เข้ากับสังขารชั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ทราบก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตามที่ประกอบด้วย อาสวะเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เหล่านี้เรียกว่า อุปาทานชั้น

สำหรับข้อปฏิบัติทางศาสนาที่ยึดถือตามความเชื่อของตนเป็นใหญ่ บางเรื่องก็ง่าย เช่น การสวดมนต์ การยึดติดกับวัตถุ พิธีกรรมต่างๆ ก็ปนเอาไสยศาสตร์เข้ามาด้วยเป็นเหมือนพุทธศาสนา เนื่องจากไม่ได้สนใจใน หลักธรรมที่เป็นแก่นของศาสนา สนใจแต่เปลือกแต่กระพี้สัทธิธรรมปฏิรูปก็อาจคลาดเคลื่อนจากหลักพุทธธรรมแท้ๆ คนส่วนใหญ่ก็ยึดมั่นในตัวตนเป็นอย่างมากทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัวกันมาก ทำให้เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นจนทำให้ สังคมเดือดร้อน ซึ่งการยึดมั่นถือมั่นทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เรียกว่า “อุปาทาน” ซึ่ง หมายถึง ความยึดมั่น ความถือมั่น ด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ตัณหาผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 อย่าง คือ (พระธรรม ปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), 2443 : 187)

1. กามุปาทาน คือ ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ
2. ทิฏฐูปาทาน คือ ความยึดมั่นในทิฏฐิ หรือทฤษฎี คือความเห็น ลัทธิหรือหลักคำสอนต่างๆ
3. สิลัปปตูปาทาน คือความยึดมั่นในศีลและพรต คือหลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติแบบแผน ระเบียบวิธี ขนบธรรมเนียม ประเพณี ลัทธิพิธีต่างๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ โดยสักว่ากระทำสืบๆ กันมา หรือปฏิบัติตามๆ กัน ไปอย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่ากลัวว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและ ผล

4. อัตตวาหูปาทาน คือความยึดมั่นในวาหะว่าตัวตน คือความถือหรือสำคัญหมายอยู่ภายในว่า มีตัวตนที่จะ ได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้น ทำลายหรือเป็นเจ้าของ เป็นนายบังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ไม่มองเห็นสภาวะของ สิ่งทั้งปวงอันรวมทั้งตัวตนว่า เป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชุมประกอบกันเข้าเป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กัน ล้วนๆ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ปัญญูปาทานชั้นในพุทธปรัชญาเถรวาทว่า มีความสำคัญ ต่อชีวิตมนุษย์อย่างไร คุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับว่ามีผลต่อชีวิตสังคมในปัจจุบันมากน้อยเพียงใด เพื่อให้ได้คำตอบที่ ถูกต้องตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อจะได้ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาชั้น 5 ในพุทธปรัชญาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาอุปาทานชั้นในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. เพื่อวิเคราะห์ปัญญูปาทานชั้นในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยค้นคว้าจากแหล่งข้อมูล คือ

1. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ งานเขียนวิชาการทางพระพุทธศาสนาและตำรา รวมทั้งอรรถกถา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) และฎีกาต่างๆ อันเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเน้นการวิจัยทางเอกสาร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในเชิงคุณภาพ โดยอาศัยหลักการสังเกตจากเนื้อหาสาระสำคัญจากพระไตรปิฎกในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อนำมาวิเคราะห์ความเป็นมาและความสำคัญของปัญญูปาทานชั้น โดยแยกเนื้อหาออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539

2. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ อรรถกถา ตำรา หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสาร วารสาร บทความ และงานเขียนที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งคัมภีร์อื่นๆ ในพุทธปรัชญาเถรวาท

3. นำข้อมูลที่ได้จากข้อ 1 และ 2 เขียนลงในแต่ละบทตามความสอดคล้อง และเหมาะสมแก่เนื้อหาที่ได้รับปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้ โดยเฉพาะชั้น 5 และปัญญูปาทานชั้น เพื่อทำการวิเคราะห์

4. นำเสนออาจารย์ที่ปรึกษา ขอคำแนะนำเพิ่มเติมในส่วนที่ยังไม่สมบูรณ์หรือขาดตกบกพร่องในบางส่วน เพื่อให้มีความสมบูรณ์พร้อมทั้งข้อเสนอแนะในการสอบวิทยานิพนธ์ต่อไป

ผลการวิจัย

จากการศึกษาอุปาทานชั้นในพุทธปรัชญาเถรวาทตามลำดับตั้งแต่ต้นมาแล้วนั้น สามารถที่จะสรุปได้ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องอุปาทาน เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัส เพื่อให้เห็นว่าอุปาทานชั้นทั้ง 5 คือ ทุกข์ ทรงตรัสให้เห็นความเป็นจริงของชีวิต ไม่ให้ยึดมั่นในชั้นทั้ง 5 เพราะเมื่อยังมีอุปาทานคือความยึดมั่นในชั้นทั้ง 5 อยู่ก็ย่อมจะมองไม่เห็นสังขารทั้งหลายตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดทุกข์มากมายทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

แต่เมื่อศึกษาให้เข้าใจแจ่มแจ้งในอุบายวิธีในการรู้อุปาทานอย่างสมบูรณ์ถูกต้องย่อมจะนำตนให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ เป็นผู้ดำเนินชีวิตในสังคมาอย่างมีความสุข เพราะไม่ยึดมั่นในชั้นทั้ง 5 ด้วยอุปาทาน จึงตั้งอยู่ในความไม่ประมาทจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในชั้นทั้งหลาย มีจิตบริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสเข้าสู่นิพพานและเมื่อประมวณผลรวม จึงสรุปเป็นผลการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

1. ความหมายของอุปาทานชั้น

อุปาทานในพระไตรปิฎก หมายถึง การยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์ด้วยอำนาจกิเลส อารมณ์ทั้งหลายที่เป็นที่ตั้งสำหรับยึดมั่นของอุปาทาน คือ ชั้น 5 รวมเรียกว่า อุปาทานชั้น 5 ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ (ฉันทราคะ) ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าอุปาทาน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน

อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือการปฏิบัติธรรมในปัจจุบันนี้มีพระคณาที่แตกต่างกันมากในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวพุทธซึ่งเป็นผู้รับคำสอนของพระบรมศาสดานำมาใช้ในการปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงความจริง แต่ก็ยังมีคนเป็นจำนวนมากไม่เข้าใจในหลักพุทธธรรมเท่าที่ควรจะมีในหมู่พุทธบริษัทชาวไทย การศึกษาเรื่องชั้น 5 คือ รูปชั้น คือ มหาภูตรูป 4 อุปาทายรูป 24 ส่วนนามชั้น คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ บางครั้งพุทธปรัชญาเรียกอุปาทานนี้ว่า อายตนะภายในภายนอก และเรียกว่าธาตุ 6 หรือเรียกตามหลักปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ถือว่าชีวิตนี้ประกอบตัวขึ้นด้วยปรมัตถธรรม 3 ประการ คือ รูป จิต และเจตสิก แต่ถึงจะแบ่งแยกชีวิตออกไปเป็นนัยต่างๆ มาก แต่ก็สรุปได้เป็น 2 ประการ คือ รูปชั้น และนามชั้น ดังนี้

1. รูปขันธ์

พุทธปรัชญาเสนอให้ใช้เป็นอุปมาในการฝึกปัญญา เพื่อทำลายตัวสมมติบัญญัติที่จิตเข้าไปยึดมั่นว่าเป็นอัตตา พุทธองค์ทรงแสดงว่าร่างกายเป็นเพียงบัญญัติ เพื่อให้ปัญญาเข้าไปรู้แล้วปล่อยวางรูปขันธ์ ในส่วนอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเพื่อตัดรอนสังขารขันธ์ที่จะนำสู่การปรุงแต่งจิตให้หลงว่าร่างกายนี้เป็นตัวตน แต่กลับให้รู้ว่าเป็นเพียงธาตุที่จิตครองร่างอยู่นั้น รูปอัตตานี้มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ มารวมกันเรียกว่า รูปอัตตา ส่วนนามขันธ์ที่หยาบที่มีธาตุสี่เป็นส่วนประกอบ พุทธปรัชญาเสนอว่า ในรูปอัตตาจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องเนื่องจากจิตสังขารเป็นตัวกำหนด คือเมื่อจิตสังขารสร้างรูปให้เกิดขึ้นได้แล้ว จิตสังขารก็มาหลงในธาตุสี่นี้เอง เป็นอันว่าจิตสังขารหลงสองชั้นตอน คือ หลงรูปและนาม นี่เอง

การทำลายอัตตาส่อนัตตาได้นั้น จึงมีขั้นตอนสลับซับซ้อนกันมากทีเดียว ถ้าไม่มีสติปัญญาที่ฉลาดรอบรู้ก็ยากที่จะทำลายรูปอัตตาลงส่อนัตตาได้ เพราะรูปกับนามมีความเกี่ยวโยงถึงกันทั้งหมด เหมือนกับว่าเป็นสายโซ่เส้นเดียวกัน ฉะนั้นจิตสังขารที่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้มารวมเป็นอันเดียวกัน เรียกว่า ฆนะ คือกลุ่มก้อนที่ติดต่อกันเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ การทำลายอัตตาในขั้นนี้ทำ ต้องฝึกสติปัญญาไว้ให้พร้อม เพื่อจะแยกแยะขันธ์แต่ละขันธ์ออกมาให้ละเอียด

2. เวทนาขันธ์

พุทธปรัชญาเสนอว่าสติปัญญาเท่านั้นที่นำมาพิจารณาเวทนา เพราะเวทนาเป็นอาการของจิตหรืออารมณ์ของจิต เกิดขึ้นจากจิต จิตเป็นอย่างไร เวทนาจึงเป็นอย่างนั้น อารมณ์ของจิตมีอยู่ 3 ประการคือ สุขารมณ์ ทุกขารมณ์ และอุเบกขารมณ์ อารมณ์นี้ต่อเนื่องจากผัสสะในอายตนะหก ต่อไปสู่อารมณ์ของกามคุณห้า อารมณ์ของจิตนี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ถ้ามีสิ่งมากระทบจิตก็หันไหวไปตามอิฏฐารมณ์ หรืออนิฏฐารมณ์ สืบต่อไปเป็นกิเลสต้นหาดังนั้นพุทธปรัชญาเถรวาทจึงต้องการให้มีสติรู้เท่าทันในอารมณ์และมีปัญญาเอาไว้อ่อนใจ เพื่อละกิเลสต้นหา ละโมหะ อวิชชาให้หมดไป

3. สัญญาขันธ์

เป็นนามของจิต หรืออาการของจิต ทำหน้าที่หาข้อมูลที่ได้มาจากสมมตินั้นเองส่งต่อไปสู่จิต สัญญานี้เป็นทั้งคุณและโทษคือขึ้นอยู่กับจิตที่ฉลาดหรือโง่ ฉะนั้นสัญญาจึงเป็นตัวเชื่อมโยงไปถึงสังขารและวิญญาณ ถ้าสติปัญญาไม่ดี ไม่มีเหตุผล ไปจดจำในสิ่งที่ เป็นโทษก็จะก่อให้เกิดกิเลสต้นหาจะนำพาให้เกิดความเสื่อม ความเศร้าหมองทำให้ใจมีความฝักใฝ่ไปในทางต่ำ ย่อมส่งผลให้เวียนว่ายตายในภพภูมิต่างๆ ไม่สิ้นสุด

4. สังขารขันธ์

สภาพที่ปรุงแต่งจิต ที่นำเอาข้อมูลต่างๆ มาจากกองสัญญาอีกต่อหนึ่งเพื่อส่งต่อไปให้วิญญาณ เป็นผู้กำกับอีกที เหตุที่สังขารปรุงได้นั้นพุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่ามาจากสิ่งที่จิตสมมติเป็นหลักยึดตัว จึงก่อให้เกิดความยินดีหรือยินร้ายต่ออารมณ์นั้นๆ การปรุงแต่งจะต้องอาศัยความจำในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะมาเป็นมูลเหตุต้น แล้วสร้างอารมณ์เป็นสุข หรือทุกข์ขึ้นมาประกอบเพื่อให้เกิดกิเลสต้นหาสนับสนุนให้เกิดโมหะเป็นตัวปกป้องปิดบัง การปรุงแต่งในสังขารที่มีสมมติเป็นจอกภาพ จินตนาการเป็นผู้ให้ส่วนในการคิด สัญญาเป็นความจำเรื่องที่คิดไว้ให้ดี อารมณ์ของสุขเวทนามีหน้าที่ให้เกิดความสุขอันร่าเริง สังขารการปรุงแต่งของกิเลสต้นหาที่ทำงานได้อย่างเต็มกำลัง

5. วิญญาณขันธ์

คืออาการของจิตที่เป็นนามแต่ว่าวิญญาณกับจิตเป็นคนละอย่างกันแต่ทำงานเสริมกัน คือ วิญญาณขันธ์นี้จะเป็นหัวหน้างานทั้งหมด ได้รับผลงานอย่างไรก็ส่งให้จิตได้รับรู้อยู่ตลอดเวลา เป็นตัวประสานงานในรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ทั้งหมดในรูปขันธ์ที่เป็นสื่อสำคัญเรียกว่า อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทั้งนี้มีวิญญาณแฝงอยู่ทั้งหมด วิญญาณในกายมีหน้าที่สำหรับรับรู้ในอารมณ์ที่เกิดขึ้นภายในใจ อารมณ์ทั้งหมดนี้จะสัมพันธ์อยู่กับจิตทั้งนั้น วิญญาณในเวทนาขันธ์ คือ รู้ทุกขเวทนา รู้สุขเวทนา รู้อุเบกขาเวทนา วิญญาณในสัญญาขันธ์ก็รู้

ในความจำต่างๆ วิทยุญาณในสังขารชั้นก็รู้ในการคิดปรุงแต่ง วิทยุญาณนี้จะแฝงอยู่ในธาตุสี่ชั้นห้า อายตนะภายใน วิทยุญาณมีหน้าที่เพียงรับรู้เท่านั้น ส่วนจะเป็นไปในทางความรักความใคร่ความพอใจในกามคุณ หรือความโลภ ความโกรธ ความหลง ตลอดถึงราคะตัณหา โมหะอวิชชาอันเป็นหน้าที่ของกิเลสกับใจจะร่วมกันทำงานต่อไป

2. ชั้นที่ยังมีอุปาทานชั้นนี้ เรียกว่า ปัญญาอุปาทานักขันธ

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมาก หลักธรรมที่จัดว่าเป็นแม่บทของพุทธธรรมทั้งหมด ได้แก่ อริยสัจ 4 ซึ่งจะช่วยให้เรามีความเข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติ และรู้จักชีวิตของตนเองอย่างแท้จริง

1. อริยสัจ 4 : ความจริงอันประเสริฐ 4 อย่าง

อริยสัจ แปลว่า “ความจริงอันประเสริฐ หรือความจริงของพระอริยบุคคล” หมายความว่า ถ้าผู้ใดสามารถรู้ อริยสัจ 4 ด้วยปัญญา ผู้นั้นก็จะเป็นพระอริยบุคคลและที่ทำให้เป็นผู้ประเสริฐนั้น ก็เพราะในขณะที่รู้ อริยสัจ 4 กิเลสทั้งหลายก็ถูกทำลายหายไปจากจิตของผู้นั้นด้วย คือ จิตจะมีสภาพใสสะอาดบริสุทธิ์พ้นจากสภาพสามัญชนกลายเป็น พระอริยบุคคล หรือเป็นบุคคลที่ประเสริฐอริยสัจ ดังกล่าวนี้นี้ เจ้าชายสิทธัตถะทรงเป็นผู้ค้นพบหรือได้ตรัสรู้เป็นบุคคลแรกในโลกจึงทำให้พระองค์กลายเป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็นบุคคลผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

อริยสัจ 4 จัดเป็นหมวดธรรมที่สำคัญมากของพระพุทธศาสนา เพราะเป็นที่สรุปรวมของพระธรรมคำสั่งสอนทั้งหมด หมายความว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ในพระไตรปิฎกทั้ง 3 คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกนั้น ก็จะสรุปรวมลงในอริยสัจ 4 ทั้งสิ้น

ความหมายของอริยสัจ 4 มีดังนี้

1. ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจที่จัดว่าเป็นทุกข์เพราะมีลักษณะเบียดเบียน บีบคั้น ทนได้ยาก
2. สมุทัย คือ เหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหาความอยาก 3 อย่าง
3. นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ การดับตัณหาให้สิ้นไป
4. มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรค 8 ประการ

มรรค แปลว่า “ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์” หมายถึง อริยมรรคหรือทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ 8 ประการคือ

1. ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) หมายถึง การรู้เห็นในอริยสัจ 4 อย่างถูกต้องชัดเจนด้วยปัญญา เช่น รู้ว่าทุกข์อย่างไร รู้ว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร รู้ว่าจะดับทุกข์ได้เพราะการดับตัณหาและรู้ว่ามีมรรค คือ ทางให้ถึงการดับตัณหาได้
2. ความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) หมายถึง ความคิดชอบ เช่น มีความคิดหาหนทางที่จะหลีกเลี่ยงจากกามไม่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่กับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มีความคิดที่จะไม่พยายาปกป้องร้ายผู้อื่น และไม่คิดทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น
3. การพูดชอบ (สัมมาวาจา) หมายถึง เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียดเว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ
4. การกระทำชอบ (สัมมกัมมันตะ) หมายถึง เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดินกาม
5. การเลี้ยงชีวิตชอบ (สัมมาอาชีวะ) หมายถึง มีความเพียรระวังไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม
6. ควรเพียรชอบ (สัมมาวายามะ) หมายถึง มีความเพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในตน เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป พากเพียรทำความดีให้เกิดขึ้นและเพียรพยายามรักษาความดีที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่
7. ความระลึกชอบ (สัมมาสติ) หมายถึง ความมีสติระลึกถึงความเป็นไปได้ของสภาพร่างกาย ระลึกถึงความ เป็นไปของเวทนา (ขณะมีอารมณ์) ว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉยๆ ระลึกถึงความ เป็นไปของจิตว่าเศร้าหมองเพราะกิเลสชนิดใด จิตที่ผ่องใสเพราะเหตุใด รวมไปถึงการระลึกถึงความดี ความชั่ว หรือความไม่ดีไม่ชั่วที่เกิดขึ้นในจิตของตน

8. การตั้งใจให้ชอบ (สัมมาสมาธิ) หมายถึง การทำจิตให้เป็นสมาธิเริ่มตั้งแต่การทำจิตให้สงบชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) การทำจิตให้สงบเกือบจะแน่วแน่ (อุปปจารสมาธิ) และทำจิตให้สงบในขั้นแน่วแน่ (อัปปนาสมาธิ) หรือขั้นเข้าฌานสมาบัติ

ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นธรรมที่เป็นไปด้วยช่วยสนับสนุนกัน คือ เมื่อศีลเกิด สมาธิก็เกิด ปัญญาเกิด เมื่อศีลไม่เกิด สมาธิก็ไม่เกิด ปัญญาก็ไม่เกิดธรรมอย่างหนึ่งไม่อาจเป็นไปไม่ได้โดยขาดธรรมอีกอย่างหนึ่ง (ศีล สมาธิ และปัญญาตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาทหมายถึงสัมมาศีล คือ ศีลที่ถูกต้อง ถ้าเทียบกับมรรค ก็คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ สมาธิและปัญญาก็เช่นเดียวกัน เป็นสัมมาสมาธิและสัมมาปัญญา) หรือถ้าจะมองในลักษณะแยกก็เห็นว่า ศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ หรือศีลอบรมสมาธิ สมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญาหรือสมาธิอบรมปัญญา หรือจะพูดว่า สมาธิบ่มอบรมมาจากศีล ปัญญาบ่มอบรมมาจากสมาธิจะเห็นว่าจุดหมายปลายทางของการปฏิบัติก็คือปัญญา ในมรรคก็คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นความเข้าใจหรือความรู้ถูกต้อง และสัมมากัมมันตะ ความดี หรือความคิดถูกต้อง พุทธปรัชญาถือว่า การกำจัดทุกข์นั้นไม่ใช่จะไปกำจัดที่ตัวความทุกข์นั้นโดยตรง เราไม่อาจที่จะไปกำจัดทุกข์ที่ตัวของความทุกข์นั้นโดยตรงได้ แต่สิ่งที่เราจะเข้าไปกำจัดหรือทำลายความทุกข์ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล สมาธิ และปัญญาจะกำจัดหรือทำลายตัวการที่ทำให้เกิดทุกข์ซึ่งได้แก่ตัณหาและอุปาทานขั้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การศึกษาเรื่องขั้น 5 ในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ พบว่า มีทั้งในแง่ของทฤษฎี ความรู้หรือหลักการแล้วควรให้มีการปฏิบัติจริงๆ หรือให้มีการมองโดยการมองที่เกิดจากการปฏิบัติด้วยหรืออย่างน้อยที่สุด ก็ให้มีส่วนนำไปใช้ในการปฏิบัติจริง ควรมีโครงการสนับสนุนหรือมาตรการอย่างใดอย่างหนึ่งที่แน่นอนในภาคปฏิบัติด้วยพร้อมๆ กันไป เพราะว่าเราอาจหาความรู้ปริยัติหรือทฤษฎีโดยมาก แต่คนที่ปฏิบัติตามมรรควิธี คือปฏิบัติจริงๆ นั้นได้น้อย ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้เน้นไว้เป็นพิเศษว่า ความรู้ทางปริยัติหรือทางทฤษฎีที่ไม่ได้นำไปปฏิบัติ นั้นไม่ได้นำไปปฏิบัติด้วยวิธีการและมีระดับลุ่มลึกไปตามลำดับ คือ ให้มองเห็นว่า รูป มีความเสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัย เวทนามีได้เพราะตัณหาเป็นสมุฏฐาน สัญญา ความสำคัญว่าเป็นกลุ่มเป็นก้อนก็จะสลายไปเพราะไม่อุปาทานแล้วเดินต่อด้วยวิปัสสนาญาณ สังขาร เกิดจากการปรุงแต่งของเจตสิกเท่านั้น ควรมีอินทรีย์สังวรมีจิตอยู่กับปัจจุบันธรรม ว่าขั้นทั้งหลายตกอยู่ภายใต้กฎพระไตรลักษณ์

พุทธปรัชญาเถรวาทมีจุดหมายปลายทาง คือ การรู้แจ้งสภาวะธรรมของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคตินิยามของสังขารทั้งหลาย ไม่ตกเป็นทาสของโลก และชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจของความยึดมั่นถือมั่นสามารถทำจิตให้เป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส สะอาด สว่าง และสงบ มีความสุขประณีตภายในกล่าวคือนิพพาน คือดับกิเลส และกองทุกข์ทั้งปวงได้ ตลอดเวลา 45 พรรษา ที่องค์สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพระกรุณาประกาศสัจธรรมแนะนำสั่งสอน เพื่อประโยชน์สุขแก่เวไนยนิกรทุกถ้วนหน้าคืออริยสัจ 4 อันเป็นหลักคำสอนที่มีผลสำเร็จเป็นที่ประจักษ์ชัดแก่ผู้ปฏิบัติตามนั้น คือ รู้จักขั้นห้าและทำลายความยึดถือว่ามีตัวตนออกได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ศึกษาวิเคราะห์ในพุทธปรัชญาเถรวาท เรื่องของกรรมที่ทำให้เกิดขั้น ๕
2. ศึกษาวิเคราะห์ขั้น 5 กับไตรลักษณ์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
3. ศึกษาวิเคราะห์อุปาทานขั้นตามหลักปฏิจางสมุปาท

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.